

SOS BOLALAR MAHALLALARI TARBIYALANUVCHILARDA NAMOYON BO‘LADIGAN EMOTSIONAL KECHINMALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jumaniyazova Ilmira Kamiljanovna

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

temperament88@mail.ru

***Annotatsiya:** Hozirgi kunda SOS bolalar mahallalarida uch bo‘linma o‘z faoliyatini olib bormoqda. Ular: bolalar mahallalari – muqobil parvarish qilish xizmatlari; yoshlar uylari – yoshlarga hamrohlik qilish xizmatlari va ijtimoiy markazlar – ijtimoiy etimlikning oldini olish bo‘limlari. Ularda asosan ota-onasining qaramog‘isiz qolgan yoki ijtimoiy etimlik havfi ostida bo‘lgan bolalar va yoshlar, shuningdek qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan 280dan ortiq oilalar qo‘llab-quvvatlanib, 620 nafar bola tarbiyalanmoqda, ushbu bolalardan 32 nafari imkoniyati cheklangan bolalardir. Mazkur muassada qabul qilinuvchilar nafaqat ijtimoiy himoya qilinadi, shu bilan birgalikda ularga psixologik xizmat ham ko‘rsatiladi. Bu ularga hayotiy qiyin vaziyatlardan, stress va depressiyalardan chiqishga, shaxs sifatida rivojlanishga, qobiliyatlarning namoyon bo‘lishiga, motivatsion sohasining to‘g‘ri yo‘nalishiga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** SOS bolalar mahallalari, muqobil parvarish qilish xizmatlari, yoshlar uylari, ijtimoiy markazlar, stress va depressiya, motivatsion soha.*

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston SOS Bolalar mahallalarida ota-onasi qaromog‘idan ajralgan bolalar tarbiyalanib kelmoqda. Ushbu tashkilotning muhim vajifalaridan biri xam aynan ota-onasining qaramog‘isiz qolgan va qiyin hayotiy sharoitlarga tushib qolgan bolalarga ijtimoiy va psixologik ko‘makni ta‘minlashdan iboratdir. Aynan

shuning uchun ham ushbu muassasa tarbiyalanuvchilarning psixologik jihatlarini chuqur tahlil qilish lozim. Chunki bunday bolalar o'z oilasidan, ota-ona bag'rida mahrum bo'lish barobarida, nafaqat fiziologik balki psixologik jarohat bilan ulg'aygan. Ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, kelgusida ularni qabul qiluvchi oilalarga maslaxatlar ishlab chiqish, hayotda o'z o'rnini topishlariga ko'maklashish uchun ham emotsional holatlarini psixologik tahlil qilish va o'rganish muhim.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

I.Langmeyer va Z.Mateycek tomonidan bolalikdagi psixik muammolari bo'yicha an'anaviy tadqiqot ishlari olib borilgan [3]. So'nggi yillarda mehribonlik uylarida bolalarni tarbiyalash muammosi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ota-onasi qaromogidan ajralgan sharoitida tarbiyalangan bolada rivojlanish buzilishlari to'rt darajada uchraydi:

- hissiy (sezgilar darajasida);
- kognitiv (tashqi dunyo rasmini shakllantirish darajasida);
- hissiy (kimdir bilan qoniqarli samimiy hissiy munosabatlarni o'rnatish darajasida);
- ijtimoiy (jamiyatda tasdiqlangan ijtimoiy rollar bilan o'zini identifikatsiya qilish darajasida).

Ko'pgina o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra [6], sezgi buzilishlari bachadondagi bolaning homiladorligiga salbiy munosabatda bo'lganda, uning odatlarini o'zgartirmasa, ayniqsa spirtli ichimliklarni suiste'mol qilish yoki boshqa psixoaktiv dorilarni istemol qilishlari natijasida yuzaga keldi. Chaqaloqni tashlab ketish va uni bolalar uyiga joylashtirish yoki tug'ilgandan keyin psixologik jihatdan rad etish ona yoki uning o'rnini bosuvchi shaxs bilan tana, eshitish, vizual aloqalar sonini halokatli darajada kamaytiradi. Bu bolaga psixologik noqulaylik tug'dirishi, uyqu va uyg'onish ritmining buzilishiga hissa qo'shishi, hissiy beqarorlikni shakllantirishi va haddan tashqari bezovtalanish, yomon boshqariladigan xatti-harakatlarga olib kelishi tadqiqot ishlarida o'z isbotini topgan.

Sensor darajadagi rivojlanish muammolari keyingi, kognitiv (intellektual) darajaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bola dunyo unga xavfsiz bo'lib tuyulganda, onasidan emaklab yoki qochib ketganda, u orqasiga o'girilib, uning jilmaygan yuzini ko'rishi mumkin bo'lganda faol rivojlana boshlaydi. Bularning barchasi bolalar uyida yoki uning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish sharoitida tarbiyalangan bolalar bundan mahrum bo'lganligi sababli sensor emotsiyalarni rivojlanishi qiyin kichadi. Shuning uchun u kamroq emaklaydi va shuning uchun farovon oilalar farzandlariga qaraganda kamroq faol, atrofidagi dunyoni o'zlashtiradi. Natijada, uning intellektual rivojlanishi kechiktiriladi. U kech gapira boshlaydi, ko'pincha iboralarni noto'g'ri tuzadi va tovushlarni qiyinroq talaffuz qiladi.

Sensor darajadagi rivojlanish muammolari keyingi, kognitiv (intellektual) darajaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bola dunyo unga xavfsiz bo'lib tuyulganda, onasidan emaklab yoki qochib ketganda, u orqasiga o'girilib, uning jilmaygan yuzini ko'rishi mumkin bo'lganda faol rivojlana boshlaydi. Bularning barchasi bolalar uyida yoki uning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish sharoitida tarbiyalangan bolalar bundan mahrum bo'lganligi sababli sensor emotsiyalarni rivojlanishi qiyin kichadi. Shuning uchun u kamroq emaklaydi va shuning uchun farovon oilalar farzandlariga qaraganda kamroq faol, atrofidagi dunyoni o'zlashtiradi. Natijada, uning intellektual rivojlanishi kechiktiriladi.

Ijtimoiy daraja bola rivojlanishining butun piramidasining eng yuqori nuqtasidir. Oilaning farzandi, ayniqsa, farovon, o'z shaxsini yoki oilasiga, urug'iga mansubligini tan oladi. Taqlid kanallari orqali u ijtimoiy jihatdan tasdiqlangan xulq-atvor modellarini, ijobiy ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Oila bolaning normal rivojlanishining eng muhim shartidir. Bu bolalarni sevadigan va ularga g'amxo'rlik qiladigan oila, bu bolaga doimiy bog'lanish imkoniyati bilan ishonchli va barqaror dunyo namunalarini beradi. Butun dunyo, mahalliy tadqiqotlarga ko'ra, bolaning homiylik ostidagi oiladagi hayoti uning barcha sohalarda rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [4].

Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xususan, tajovuzkorlik, yuqori sezuvchanlik, injiqlik, o'jarlik kuchaygan; yuqori darajadagi dushmanlik va mojarolar. Bolalar uyida tarbiyalangan bolalar quyidagilar bilan tavsiflanadi: muloqotdagi qiyinchiliklar, ruhiy stress belgilari, nevroitik tendentsiyalar. O'g'il va qiz bolalarda psixo-emotsional holatlarning nomutanosibligi quyidagilarda namoyon bo'ladi. Qizlar ko'proq qo'rqinchli, xavotirli, ularda o'zini pastlik hissi bor, ular ko'pincha muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ruhiy stressning yuqori darajasiga ega. O'g'il bolalar ko'proq injiq, hasadgo'y, dushman, ishonchsiz, o'zlarini ishonchsiz his qilishadi, o'zini o'zi qadrlash darajasi oshadi [1].

L.L.Mityayevning «SOS bolalar mahallari etim bolalar va ota-ona qaramog'ida bo'lmagan bolalar uchun rivojlanish muhiti sifatida» (2005) nomi tadqiqot ishida Rossiyaning SOS bolalar mahallarida ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar uchun rivojlanish muhitini yaratish tajribasini keng tahlil qilish jarayonida, SOS bolalar mahallarida rivojlanish muhitiga aylanadigan sharoitlarni o'rgangan. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u ilmiy tadqiqot ishida ta'lim muassasasining rivojlantiradigan muhiti tushunchasini ochib beradi, oilaviy bolalar uylarida rivojlanayotgan ta'lim muhitining mohiyati va tuzilishini keng ko'lamda tavsifladi.

Ba'zi tadqiqotlarga ko'ra [2; 5] bolaning hissiy holatiga ota-ona va bola munosabatlarining tabiati ta'sir qiladi: noqulay ota-ona va bola munosabatlari bolaning salbiy hissiy holatiga hissa qo'shadi, ota-ona va bolaning qulay munosabatlari aksincha, bolalarning ijobiy hissiy holatiga hissa qo'shing.

Adabiyotlarni tahlil qilish bolalar uyi tarbiyalanuvchisining psixologik portretining quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi:

1.Yolg'izlik muammosi. Agar bola o'zining oilaviy ahvolini noqulay deb hisoblasa (va bu bolalar uyida qolgan har bir bola bilan sodir bo'ladi), u o'zining kuchsizligini («muammo mendan kattaroq») va o'zining foydasizligini his qiladi (kattalar juda ko'p muammolarga duch kelishadi) mensiz»). Darhaqiqat, bola o'z qiyinchiliklari bilan yolg'iz qoladi, bu esa «yolg'izlik majmuasini» tashkil qiladi. Bu

vaziyatni uning hayotida muhim kattalar yo'qligi (hatto eng yaxshi o'qituvchi ham vaqtinchalik) bilan og'irlashtirishi mumkin.

2. Ojizlik. Psixologik tanglik muammolari ko'pincha erta bolalikdan kelib chiqadi, bola ularni haqiqatan ham bilmasligi mumkin. Hozirgi vaqtda travmatik vaziyat yo'qolganligi sababli, bola muammolar yo'qolgan deb hisoblashi mumkin, garchi ular chuqur darajada saqlanib qolsa ham. U boshdan kechirgan travmatik tajriba qo'rquvni, ongsiz spontan xatti-harakatlar reaksiyalarini va hissiy blokirovkalarni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Shakllanmagan «Men-kontsepsiya». Buni faqat o'smirlik va yoshlik davrida to'liq muhokama qilish mumkin, ammo ba'zi tendentsiyalarni undan ham oldinroq kuzatish mumkin. Tug'ilgandan boshlab har qanday odamning barcha harakatlari baholanadi. Bolaning har bir qadami ota-onalar tomonidan nazorat qilinadi. Shu bilan birga, u cheksiz sevgi va qo'llab-quvvatlashni his qiladi. Shunday qilib, bola uchun o'ziga va dunyoga bo'lgan munosabat modeli shakllanadi, u bilan inson butun hayoti davomida o'z harakatlari, fikrlari, tamoyillarini bog'laydi. O'smirlik davrida esa o'zi haqidagi g'oyalar tizimi (boshqacha qilib aytganda, «men-kontsepsiya») shakllanishi kerak, bu har doim ota-onaning qiyofasiga tayanadi. Yetimda bu naqsh mo'rt va zaif bo'ladi, agar bo'lsa. Shu sababli, maktab-internat bitiruvchisi etuk, to'lovga layoqatsiz bo'lib qoladi. U savollarga javob bera olmaydi: «Men kimman?», «Men kimman?» va hokazo. Shuni ta'kidlash kerakki, odatda bunday turdagi savollar berilmaydi. Natijada o'zini tanqid qilish, fikr yuritish qobiliyati namoyon bo'lmaydi.

4. Passivlik. Bolalar uyidagi butun hayot qat'iy jadvalga bo'ysunadigan vaziyatda tizim individual e'tiborni ta'minlamaydi va bolani shaxsiy imtiyozlarni izlashga yo'naltirmaydi, o'zini rivojlantirish zarurati yo'qoladi. Shu bilan birga, shuni hisobga olish kerakki, odatda ta'lim jarayoniga alohida shaxsiy yondashuvni talab qiladigan pedagogik e'tiborsizlik va aqliy zaiflik tufayli bolaning umumiy, qo'shimcha yoki kasbiy ta'lim olishi qiyinlashadi.

5. Agressivlik. Bola barcha kattalar vaqtinchalik ishchi bo'lgan dunyoda yashaydi. Yetim muassasada kamdan-kam hollarda mehr va individual e'tiborga

sazovor bo‘ladi; guruhdagi tengdoshlar bilan munosabatlar raqobatbardosh va har doim ham do‘stona emas (guruh ichidagi o‘ziga xos ijtimoiy ierarxiyaga ega bo‘lgan yopiq davlat muassasasining o‘ziga xos xususiyatlari ham shu erda joylashgan). Natijada boshqalarga nisbatan dushmanona munosabat, ishonchsizlik, murosasizlik shakllanadi. O‘ziga ham qaratilishi mumkin bo‘lgan tajovuz butunlay tushunarli xatti-harakatlar reaksiyasiga aylanadi.

6. O‘zini past baholash. O‘ziga bo‘lgan ishonch ota-onalar tomonidan cheksiz sevgi va qabul qilishga asoslanadi. Bunday vaziyatda bolada ijobiy mustahkamlash, uni qadrlil va noyob shaxs sifatida qabul qilish juda kam. Faqat shu asosda bolaning harakati va rivojlanishi mumkin. Aks holda, uning shaxsiy makoniga har qanday aralashuvga qarama-qarshilik reaksiyasi mavjud.

7. Ijtimoiy moslashuv va qaramlik. Bolalar uyida bola ovqatlanishni, yangi va toza kiyim kiyishni, bo‘sh vaqtini tashkil qilishni, kasb-hunar maktabiga joylashtirishni o‘rganadi, ya’ni. uning barcha dolzarb muammolarini hal qilish.

XULOSA

Mehribonlik uylariga muqobil sifatida ota-onasiz qolgan bolalar hayotida yarim asrdan ortiq tajribaga ega bo‘lgan SOS bolalar qishloqlari SOS qishloqlari faoliyatining asosiy tamoyillari va standartlari ko‘rib chiqiladi. Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilaridan farqli o‘laroq, Bolalar mahallari - SOS bolalarining tashvish darajasi normal chegaralarda bo‘lishi, SOS onasi bilan chuqur hissiy aloqalarga ega ekanligi taklif qilindi.

2. Bolalar mahallari – SOS ta’lim tizimi samaradorligining mezoni sifatida tarbiyalanuvchilarning emotsional holatini baholash taklif qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Климова И.В., Водопьянова Л.Н., Салькова Н.И. Психо-эмоциональные особенности развития личности ребенка в условиях детского дома. //Тезисы второй всероссийской научной конференции «Психологические проблемы современной российской семьи» (25-27 октября 2005г.). В 3-х частях. - 2 часть/Под общей редакцией доктора психологических наук В.К. Шабельникова и кандидата психологических наук А.Г. Лидерса. - М., 2005. - 360 с.*
2. *Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение у детей и подростков. - СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2005. - 288 с.*
3. *Лангмейер И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте.—Прага, 1984. - 334 с.*
4. *Ребенок в приемной семье. Проблемы воспитания. / Журнал Детский дом № 13 (апрель 2004 г.)*
5. *Севостьянова Л. Н. Влияние детско-родительских отношений на эмоциональное состояние ребенка//Интернет журнал СахГУ «Наука, образование, общество» <http://journal.sakhgu.ru/work.php?id=29>*
6. *Соколова О.А. Возможность влияния эмоциональных событий в жизни матери во время беременности на формирование доминирующих эмоциональных состояний ребенка. <http://psymama.ru/articles/sokolova1.html>*